

УДК 940.5“1918/1919”(477)

ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ КАТЕРИНОСЛАВА ДОБИ ДРУГОЇ УНР

Р. Ю. Васковський

(Академія митної служби України, м. Дніпропетровськ)

Присвячено аналізу газети “Республіканець” – органу штабу Республіканських військ Катеринославщини. Цю газету видавали в Катеринославі прихильники відновленої Української Народної Республіки на першому етапі її існування, наприкінці 1918 – на початку 1919 рр.

Стаття посвячена аналізу газети “Республіканець” – органа штаба Республіканських військ Катеринославщини. Эта газета издавалась в Екатеринославе сторонниками восстановленной Украинской Народной Республики на первом этапе её существования, в конце 1918 – в начале 1919 гг.

The article is devoted to the analysis of the daily “Respublikanets” (“Republican”), the publication of the Republican troops’ Headquarters of Katerynoslavschyna. This newspaper was publishing in Katerynoslav by the supporters of renewed Ukrainian National Republic at the first stage of its existence – from the end 1918 prior to the beginning 1919.

Ключові слова. Газета “Республіканець”, Катеринослав, Директорія, УНР.

Вступ. Описуючи події часів Української революції 1917–1920 рр., ми стикаємося з феноменом калейдоскопічної зміни політичних режимів, що в той чи інший період буремної революційної історії намагались утвердитися “всерйоз та надовго” на українських теренах. Не став винятком і Катеринослав, де за три роки влада змінювалася півтора десятка разів: державні структури Тимчасового уряду, потім – Української Центральної Ради, далі – більшовики, повернення Центральної Ради, прибічники Гетьманату Скоропадського, Директорія Української Народної Республіки, Нестор Махно, знову Директорія УНР, повернення більшовиків, Матвій Григор’єв, більшовики, Добровольча армія генерала Денікіна, Нестор Махно, знову добровольці, знову більшовики ...

Чи не найбільш яскравим виявом того хаосу й анархії, що супроводжували етапи революційних катаклізмів, є період кінця 1918 – початку 1919 рр., коли в губерньському центрі намагались утвердитися прихильники відновленої Української Народної Республіки. Доба Другої УНР (саме такий термін усталився останнім часом для позначення даного етапу Української революції, коли на чолі держави перебувала Директорія¹) для Катеринославщини лишалась актуальною протягом менше двох місяців, але надовго запам’яталась її мешканцям.

Зрозуміло, що необхідність відтворення об’єктивної та правдивої історії Катеринослава (на відміну від багато в чому заангажованої в політичних уподобаннях радянської історіографії) спонукає дослідників звертатися насамперед до першоджерел, задокументованих у тій чи іншій формі свідчень епохи. Сучасне українське джерелознавство подає таку дефініцію, визначаючи історичне джерело як “... носій історичної інформації, що виник як продукт розвитку природи і людини й відбиває той чи інший бік людської діяльності”².

Серед різноманітних джерел, у яких відображено події буремної революційної доби, періодичні видання, насамперед газети, належать до найбільш інформативних, що й зрозуміло, враховуючи їх основне функціональне призначення. Не можна не погодитись із В. Яценком, що “... преса, як джерело, визначається багатоаспектністю, здійснюючи інформаційну, агітаційно-пропагандистську, організаційну, виховну та духовну функції. Періодична

© Р. Ю. Васковський, 2013

¹ Благовісний С. Г. Організаційно-правові засади діяльності урядів “першої” та “другої” УНР : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень”. – Харків, 2005; *Бойко О. Д.* Зміна урядів та урядової політики Директорії УНР у 1919 р. // Український історичний журнал. – 2009. – № 6. – С. 35–47; *Васковський Р. Ю.* Друга УНР (1918–1920 рр.): “біла пляма” української історіографії? // Грані. – 2006. – № 3. – С. 33–35 та ін.

² Історичне джерелознавство : підручник / [Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін.] – К. : Либідь, 2002. – С. 68.

преса ... відіграє значну роль в період революційних потрясінь, перш за все, як засіб політичного виховання і організації мас”³.

Постановка завдання. Мета даної статті – аналіз друкованого органу штабу Республіканських військ Катеринославщини газети “Республіканець”, що виходила в губернському центрі наприкінці 1918 – на початку 1919 рр.

Результати дослідження. В архівах Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького зберігаються окремі номери і фрагменти газети “Республіканець” – органу штабу Республіканських військ Катеринославщини, що видавалася прибічниками Директорії УНР. Вони є неоціненним джерелом з історії Катеринослава та й усієї Катеринославської губернії на зламі 1918–1919 рр. Водночас стан номерів газети (більшість з яких потребує ретельної реставрації) викликає стурбованість щодо можливостей їхнього збереження, а отже подальшого використання істориками з науковою метою. Можливо, саме цим і обумовлено, що газета досі малодосліджена – історіографічна база останньої репрезентована лише першою статтею автора, підготовленою за підсумками роботи з даним джерелом ще 1994 р.⁴ Подібна ситуація на загально-республіканському рівні підтверджується, зокрема, фундаментальним науково-бібліографічним виданням “Українська революція і державність (1917–1920 рр.)”⁵

Специфічною рисою газет і журналів як джерела, на думку Б. Корольова, “... є комплексний, синтетичний характер: у них представлено багато форм інформації (документальна, поточно-хронікальна, особового характеру тощо). Преса характеризується також оперативністю подання інформації про події, безпосередністю відображення останніх, що підвищує її джерельну цінність”⁶. Відтак саме недостатнє залучення даного свідка революційної доби до наукового обігу й обумовило потребу написання цієї розвідки. Основною метою останньої буде аналіз (у межах статті) газети “Республіканець” як одного з важливих джерел з історії Катеринослава періоду Другої УНР. Хронологічні рамки дослідження охоплюють кінець 1918 – початок 1919 рр., тобто час, коли в місті перебував штаб Республіканських військ Катеринославщини (видавець газети).

Збірка наявних у музеї матеріалів охоплює період з 21 грудня 1918 до 25 січня 1919 рр. (усього, як свідчить електронна база даних Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського “Газети України”, вийшло 34 числа “Республіканця”: перший номер датований 10 грудня 1918 р., останній – 2 лютого 1919-го⁷). Газета виходила п’ять разів на тиждень, обсягом від чотирьох до десяти газетних сторінок, і друкувала найважливіші матеріали з внутрішнього та зовнішньополітичного життя Української Народної Республіки. Редагував газету голова міського та губернського комітету найчисленнішої на той час Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) Станіслав Бачинський.

Умовно газетні статті можна розподілити за п’ятьма тематичними розділами: військовий (чи не основний – з огляду на воєнні дії, що точилися на українських теренах), внутрішня політика республіканської влади, зовнішньополітичні коментарі, культурне життя України та різноманітні події на Катеринославщині.

Серед матеріалів з військової тематики можна виділити такі напрямки:

– військові постанови та закони Директорії, зокрема нота Директорії УНР, надіслана Раді Народних Комісарів РСФРР про оголошення війни Радянській Росії від 13 січня 1919 р.⁸; “Закон про поліпшення стану служачих⁹ в Дієвій армії Української Народної Республіки”¹⁰ тощо;

³ Яценко В. Я. Особливості розвитку катеринославської періодичної преси у 1917 р. // Спадщина : зб. статей. – Дніпропетровськ : Арт-Прес, 1999. – С. 105.

⁴ Васковський Р. Ю. Газета “Республіканець” як джерело з історії Катеринославщини доби Директорії // 3 минавшини Подніпров’я : матеріали наук. конф., присвяченої Міжнародному дню музеїв (Дніпропетровськ, 17 травня 1994 р.). – Дніпропетровськ : Дніпро, 1995. – С. 107–111.

⁵ Українська революція і державність (1917–1920 рр.): [наук.-бібліогр. вид.] / [редкол.: О. С. Онищенко (голова) та ін.; уклад.: А. Л. Панова, В. Ф. Солдатенко, Л. В. Беляєва та ін.; наук. ред. В. Ю. Омельчук]. – К. : НАН України; Нац. б-ка ім. В. І. Вернадського, 2001. – С. 479–483.

⁶ Історичне джерелознавство. – С. 403.

⁷ База даних “Газети України” Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/_scripts/wwwwi32.exe/ [in=_scripts/gzu.in].

⁸ Республіканець. – 1919. – 16 січня.

– накази, що їх видавали представники військової влади республіки: наказ Осадному Корпусу Києва його командира Євгена Коновальця¹¹, виданий 14 грудня 1918 р. після вступу до Києва військ УНР; розпорядження Головного Отамана республіканських військ Симона Петлюри про заборону вивозити будь-яке військове майно за кордони України¹²; його ж телеграма про переведення залізниці на військовий стан¹³ і т. ін.;

– офіційні відомості, окремі статті про бойові операції в Україні і про воєнні події на її теренах: “Повідомлення начальника Штабу Лівобережної України”¹⁴, бюлетені Головного інформаційного бюро армії УНР, оперативні зведення штабу полку Січових стрільців “Вільного Козацтва” на Катеринославщині тощо. Ці матеріали мають дуже велике значення для з’ясування військової ситуації в окремих регіонах України;

– заклики до охочих вступити у військові загони армії УНР – комендантської та охоронної сотень Катеринослава, Катеринославського Повітового кінного охоронного загону, “Гайдамацького куреня Подільського національного союзу імені славного отамана Янка Кармелюка”¹⁵ та ін.;

– повідомлення офіційної влади про мобілізацію, її терміни та умови – це, зокрема, “Наказ Ч. 4”¹⁶ коменданта Катеринослава сотника Павлюка, ухвалена Радою Народних Міністрів УНР “Постанова про заклик до дійсної військової служби залізничників”¹⁷, накази головної управи армії УНР і под.

Внутрішня політика Директорії і Ради Народних Міністрів УНР знайшла відображення на шпальтах “Республіканця” через урядові постанови, матеріали про роботу державних установ республіки як центральних, так і місцевих, про боротьбу з протиукраїнською агітацією, заклики до агітаційної роботи, офіційні повідомлення про внутрішнє становище в Україні. Достатньо уваги в газеті відводиться справам української церкви. Скажімо, розповідається про прийняття Директорією рішення про автокефалію української православної церкви та його причини¹⁸, про тимчасовий церковний вищий орган – Український Церковний Синод¹⁹, про ухвалення законопроекту міністра сповідань про українізацію духовних шкіл²⁰ тощо.

Багато знаходимо повідомлень про селянські з’їзди, що на той час проходили фактично щотижня по всіх областях України, докладні звіти щодо багатьох з них та ухвалені там резолюції. Розповідається про з’їзди та конференції різноманітних партій і зборів, таких як: Української партії соціалістів-самостійників, УПСР, Бунду, єврейського національного зібрання тощо. Крім того, вміщено інформацію про наради професійних спілок і товариств, про підготовку до проведення Трудового Конгресу (що мав стати замість Директорії вищим законодавчим органом УНР).

Чимало уваги приділяється розвитку освіти в Україні. Окремо слід виділити нарис про нещодавно заснований Кам’янецький державний університет, вельми докладну статтю “Про українознавство (План практичної роботи на найближчий час)”²¹ та передруковане інтерв’ю з кореспондентом газети “Відродження” заступника міністра освіти П. Щириці про організацію шкільної освіти²². Розповідається про справи періодики в УНР, зокрема відкриття нових газет в Україні і закриття видань, “ворожих до нової влади” (серед останніх газети “Киевская мысль”, “Мирь”, “Нашь путь”, “Голось Києва”, “Przegląd Polski”, катеринославські “Придніпровский край” і “Слово”). Подаються статті, присвячені актуальним проблемам політичного життя республіки.

⁹ Тут і надалі правопис джерел збережено. – *Р. В.*

¹⁰ Республіканець. – 1919. – 21 січня.

¹¹ Там само. – 1918. – 21 грудня.

¹² Там само. – 1919. – 4 січня.

¹³ Там само. – 1919. – 12 січня.

¹⁴ Там само. – 1918. – 21 грудня.

¹⁵ Там само. – 1919. – 12 січня.

¹⁶ Там само. – 1918. – 21 грудня.

¹⁷ Там само. – 1919. – 16 січня.

¹⁸ Там само. – 1919. – 11 січня.

¹⁹ Там само. – 1919. – 15 січня.

²⁰ Там само. – 1919. – 11 січня.

²¹ Там само. – 1919. – 17 січня.

²² Там само. – 1919. – 18 січня.

Міжнародна тематика репрезентована такими матеріалами:

– статті про дипломатичні зносини України з європейськими державами – “Чужоземні консульства і посольства на Україні”²³, “Товарообмін з Болгарією”²⁴, “Українські місії”²⁵, “Чехія і Україна”²⁶ тощо;

– повні тексти урядових нот, як-от: “Нота Директорії УНР до Війська Донського”²⁷, “Відповідь Війська Донського на ноту Директорії УНР”²⁸, “Нота “Совнаркома”²⁹ і “Нота Директорії до народів світу”³⁰;

– статті про події, пов’язані зі Східною Галичиною, про становище українців під польською владою, про об’єднання Західноукраїнської Народної Республіки з УНР, про діяльність Української Національної Ради в ЗУНР;

– повідомлення про життя українських громад за межами України: “Утиски румун”³¹, “Варварські відносини Румунії до українського населення”³², “До боротьби Угорських Українців”³³, “Український конгрес в Америці”³⁴ (що відбувся в Нью-Йорку 27 грудня 1918 р.);

– відомості про інші події за кордоном.

Знайшло своє відображення в газеті “Республіканець” і культурне життя в Україні: розповідається про заснування Національного музею в Києві, утворення Українського національного хору, Української капели, відкриття Національного клубу, Української державної школи для підготовки кобзарів, про державний догляд могили Т. Шевченка. Крім того, друкувалися вірші, фейлетони, нариси, оповідання місцевих авторів (Юхима Гави та ін.) Є в газеті бібліографічний відділ, в якому слід виділити дві докладні статті Дмитра Гульби: “Що треба читати про рідний край”³⁵ та “Що читати з рідної історії”³⁶.

І нарешті, чільне місце в газеті “Республіканець” належить матеріалам з повсякденного життя на Катеринославщині у грудні 1918 – січні 1919 рр. – від постанов місцевої влади до повідомлень про кримінальні злочини та приватних об’яв. Завдяки їм ми маємо можливість відтворити тогочасну буденну атмосферу в місті.

Слід окремо виділити комплекс статей про напад загонів Нестора Махна на Катеринослав 27–31 грудня 1918 р.: докладна розповідь начальника політичного відділу штабу Республіканських військ на Катеринославщині Павла Василюка про події, що відбувались у той період, повідомлення про похорон загиблих козаків 4 січня 1919 р., про організацію “Комітету по утворенню пам’ятника козакам, які полягли в бійках з більшовиками та махновцями”³⁷, численні звернення до мешканців Катеринослава, відомості про подальші бойові дії проти “шайки бандита Махно”³⁸ тощо.

Серед інших матеріалів хотілося б виокремити звістки про діяльність “Українського видавництва в Січеславі”, клубу “Громада”, різноманітних місцевих зібрань, гуртків і професійних організацій, про події в повітах губернії. Розповідається про діяльність Дмитра Яворницького: його виступ на зборах Архівної комісії, обрання Д. Яворницького в раду Катеринославської наукової спілки, концерт-лекцію для козаків, де, як повідомлялось, “професор Д. І. Яворницький прочитає лекцію про історію України і Запоріжжя”³⁹.

²³ Там само. – 1918. – 21 грудня.

²⁴ Там само. – 1919. – 11 січня.

²⁵ Там само. – 1919. – 15 січня.

²⁶ Там само. – 1919. – 24 січня.

²⁷ Там само. – 1919. – 4 січня.

²⁸ Там само. – 1919. – 12 січня.

²⁹ Там само. – 1919. – 15 січня.

³⁰ Там само. – 1919. – 21 січня.

³¹ Там само. – 1919. – 3 січня.

³² Там само. – 1919. – 18 січня.

³³ Там само. – 1919. – 25 січня.

³⁴ Там само. – 1919. – 24 січня.

³⁵ Там само. – 1919. – 22 січня.

³⁶ Там само. – 1919. – 24 січня.

³⁷ Там само. – 1919. – 11 січня.

³⁸ Там само. – 1919. – 3 січня.

³⁹ Там само. – 1919. – 19 січня.

Газета “Республіканець” продовжувала виходити в губернському центрі доти, доки Катеринослав в останній декаді січня 1919 р. не захопила група радянських військ Харківського напрямку під командуванням Павла Дибенка.

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що газета “Республіканець” справді – одне з найважливіших джерел, що відтворює картину повсякденного життя Катеринославщини на зламі 1918–1919 рр. Завдяки розмаїттю друкованих матеріалів – як представників офіційної влади, прибічників Директорії УНР, так і звичайних дописувачів – є можливість для об’єктивного аналізу даного періоду історії нашого регіону.

Як уже зазначалося, стан досліджуваного комплекту залишається незадовільним і потребує суттєвої реставраційної роботи. Цей комплект є більш репрезентативним за кількістю номерів, аніж примірники газети, що зберігаються в Національній бібліотеці України ім. В. Вернадського, а відтак заслуговує на прискіпливішу увагу фахівців.

Подальша доля більшості видавців “Республіканця” невідома, тож потрібен подальший пошук як відсутніх номерів газети, так і архівів, пов’язаних із виданням газети й з тими, хто її видавав. У даному контексті стануть у пригоді спогади сина головного редактора “Республіканця” Михайла Бачинського “Сергій Бачинський. Спогади сина”⁴⁰. Втім це вже тема іншої статті.

⁴⁰ *Бачинський М.* Сергій Бачинський. Спогади сина [передм. С. М. Злупка] ; відп. ред. М. М. Романюк. – Львів : Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, 2004.